

't Inschrien

2021 / 3

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Geert Bekkering, Jan Hinke, Marcel Mentink, Gerhard Post, Frits van Riel, Evert Ulrich, Patrick Welman, John van Zuidam

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Patrick Welman, voorzitter
Willem Wondergem, vicevoorzitter en penningmeester
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Strikker-Hemmink, lid
Jan Morsink, lid
Hems Oude Munnink, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr. NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 11 okt 2021 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Zoektocht naar de Hof van Oldenzaal Evert Ulrich	3
Monumentaal conflict rond grenssteen Gerhard Post	7
Pachtboek Hof te Boekelo uit 1787 opnieuw bekeken in relatie tot de familie Van Heek John van Zuidam	8
Pastoor J. Geerdink (1803 – 1879) Pionier van de Twentse geschiedbeoefening Geert Bekkering en Jan Hinke	15
Hoe verhouden Van der Capellen, Papekop en Weleveld zich tot elkaar? Jan Hinke en Geert Bekkering	21
De kruiswegstaties van L.J. Bruna Frits van Riel	22
Groeiende belangstelling cultureel erfgoed Patrick Welman, voorzitter Oudheidkamer Twente	25
	
Nieuw in de boekenkast Marcel Mentink	26

Bijschrift afbeelding voorpagina:

Bruna, Pancratiuskerk Langeveen, zesde statie: Veronica droogt het gelaat van Jezus af.

Zoektocht naar de Hof van Oldenzaal

Evert Ulrich

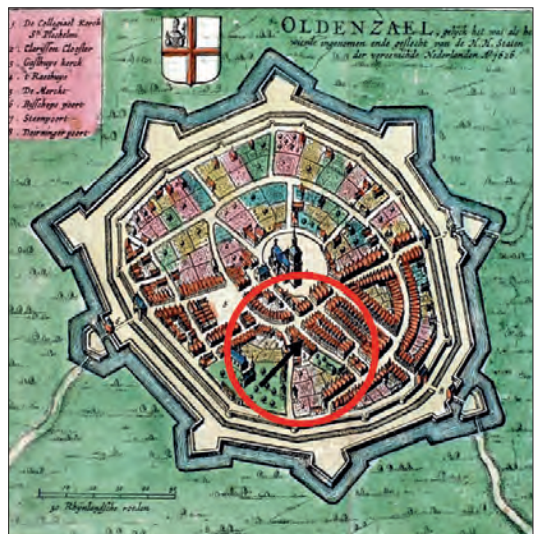
Waar heeft in Oldenzaal de Hof gestaan? Jaren al wordt gezocht naar deze voor Oldenzaal zo bijzondere plek. Veel onderzoekers, waaronder ondergetekende, hebben zich de tanden er op stuk gebeten. Tot nu toe echter zonder resultaat. De helaas in 2018 overleden Jan Oude Nijhuis heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de Hof van Oldenzaal. Hoewel hij ook niet kon aangeven waar de Hof had gestaan, is zijn onderzoek baanbrekend. Het vormt de leidraad voor een nieuwe poging om daar meer duidelijk in te krijgen.

De Hofstraat is een eerste aanwijzing. Deze straat verwijst, net al in vele andere belangrijke steden als Zutphen en Deventer, naar de plek waar destijds de Hof gevestigd was, of in ieder geval moet hebben gestaan. De Hofstraat in Oldenzaal bevindt zich op de plek waar later het winkelcentrum de Vijfhoek is gebouwd. Helaas is tijdens de bouw hiervan in de zeventiger jaren van de vorige eeuw vooraf geen archeologisch onderzoek verricht. De sporen, als die er al waren, zijn daarmee definitief uitgewist. Maar ook schriftelijke bronnen zwijgen over de plek waar De Hof van Oldenzaal heeft gestaan.

De hof van Oldenzaal moet een belangrijk gebouw geweest zijn. Zo'n gebouw verdwijnt niet zomaar. Kijken we naar de oude stadskaarten dan zien we dat de voornaamste gebouwen in Oldenzaal groot staan afgebeeld. Daar waar de hof verwacht mag worden, in de omgeving van de Hofstraat, staat echter geen groot gebouw getekend. Wel in de buurt. Namelijk het Agnesklooster. Het staat afgebeeld als twee gebouwen, het klooster en de kerk. Ieder voorzien van een kruis op het dak. Gelukkig weten we over dit Agnesklooster meer. Want het is in de negentiger jaren van de vorige eeuw opgegraven.

De vraag was of de gebouwen, zoals ze op oude stadskaarten vermeld zijn, ook werkelijk op die plek te vinden zouden zijn. En inderdaad: tijdens die opgraving kwam niet alleen de fundering tevoorschijn van een groot stenen gebouw maar ook van de kerk. Precies op de plek zoals deze destijds op de oude stadskaarten ingetekend zijn. Het gebouw, met een afmeting van 16 x 6 meter, had twee verdiepingen en was, volgens de deskundigen, rond 1350 gebouwd. De onderzoekers kwamen tot de conclusie dat

dit het oudste gebouw moest zijn binnen de muren van het kloostercomplex. Maar ook, door de ligging van het gebouw, dat het in eerste instantie daar solitair heeft gestaan. En

Oldenzaal, 1648 Ten Have. In de cirkel rechts met pijl de Hofstraat. Links de twee gebouwen van het Agnesklooster.

oorspronkelijk waarschijnlijk dus niet als klooster is gebouwd. Het bijgebouwtje, links van het hoofdgebouw, was er namelijk "koud" tegen aan gemetseld. En net als de kerk in een schuine hoek geplaatst. De kerk kwam hierdoor precies oost-west te liggen, iets wat gebruikelijk is bij de bouw van kerken.

Bronnen melden dat de eerste bewoners van dit gebouw begijnen waren. Het werd daarna successievelijk uitgebreid tot een klooster met bijgebouwen en een kerk. We gaan er van uit dat het klooster in 1565 zijn definitieve vorm heeft gekregen. Het leidde ertoe dat de zusters in 1565 niet alleen de vergrote kloosterkerk konden

inwijken maar ook een eigen kerkhof mochten aanleggen op het kloosterterrein. Er wonen en werken dan 65 zusters binnen de muren van het klooster. Men leeft dan volgens de derde regel van Sint Franciscus, een lekenorde. Het klooster wordt in dat jaar gewijd aan de heilige Agnes en heet sindsdien Agnesklooster.

Al tijdens de opgraving vroegen wij ons af hoe het mogelijk was dat begijnen, die toch tot een bedelorde behoorden, al in de vijftiende eeuw konden beschikken over zo'n groot en machtig en kostbaar gebouw. Was men in staat geweest om zelf zoveel geld bijeen te brengen of was het gebouw een schenking van een rijke familie of wellicht van de bisschop zelf. Waarmee we bij de vraag komen wie het oorspronkelijk gebouwd heeft.

Hoe het begon

In de beginperiode wordt het klooster bewoond door begijnen. Het waren vrome en dienstbare vrouwen. Daarnaast moesten zij een sober en nederig bestaan leiden. In tegenstelling tot

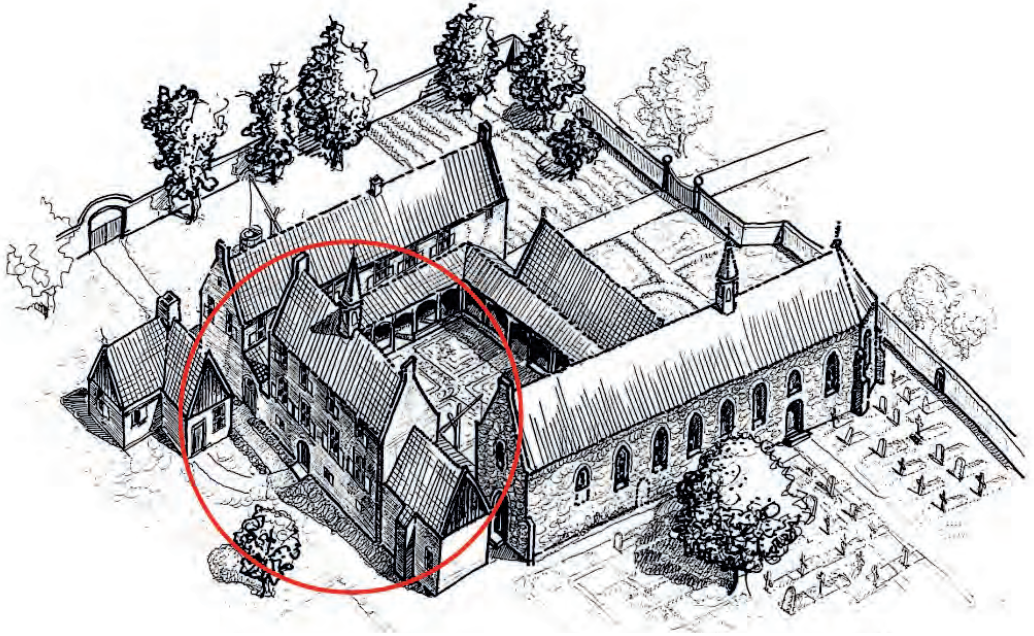
De fundering van een groot stenen gebouw, afmeting 16 x 6 meter. Foto Jos Oude Essink Nijhuis

degenen die in een vaak gesloten kloosterorde toetraden, konden begijnen hun persoonlijke bezittingen en rechten behouden en binnen de beperkingen van de leefregel er gebruik van maken. Velen waren dan ook eigenares van hun huis en hadden persoonlijke bezittingen daarbuiten. Het samenlevingsverband was niet alleen losser dan in een klooster, maar ook niet onomkeerbaar in de tijd. Anders dan bij andere vrouwelijke orden, gingen de vrouwen wel de straat op om armen en zieken te helpen. Als verzamelnaam voor dergelijke organisaties voor devote vrouwen ontstond de term *begijn*. Ze stonden, noodgedwongen, onder het rechtstreekse gezag van de bisschop.

Van vrome en dienstbare vrouwen in Oldenzaal vernemen we voor het eerst iets in verband met hun dienstbaarheid aan het kapittel. Caesarius van Heisterbach schrijft in 1222 hoe de kanunnik Rudolf wordt verzorgd door de dochter van zijn zuster. In hetzelfde necrologium maken we voor het eerst ook kennis met begijnen in Oldenzaal: Yda van der Breden en Mentha van Hasselo, van wie verwacht mag worden dat ze in het kader van het kapittel gewerkt zullen hebben.

In de oudste lijst van tijnspercelen, daterend uit het begin van de veertiende eeuw, hebben 'antique baghine' in Oldenzaal een stuk landbouwgrond in pacht op de 'Opper-Woert', het latere kloosterterrein, voor een bedrag van vier denariën. Het zullen de eerste zusters ter plaatse geweest zijn, die gewerkt hebben op de manier van de begijnen. Op den duur zullen het deze begijnen geweest zijn, die zochten naar spirituele diepgang. De behoefte aan zorg zal wellicht groter geweest zijn dan de bestaande instellingen konden leveren. Door toedoen van weldoeners zoals plaatselijke heren, graven of hertogen, verkregen de begijnen grond of enkele huizen waar ze zich konden vestigen onder toezicht van de plaatselijke parochiepriester.

'Gewone begijnen', die er rond 1300 kennelijk wel geweest moeten zijn, hebben op dat moment in de binnenstad van Oldenzaal nog geen vaste grond onder de voeten. De 'gewone begijnen' waren veelal afkomstig uit de burgerij en

Reconstructietekening Agnesklooster. Omcirkeld het oudste gebouw.
Tekening Fons van Schoot

stonden dicht bij de dagelijkse noden van het gewone volk. Op hen zal de oorspronkelijke betekenis van het woord 'begijn' in de zin van smeken en bedelen eerder van toepassing zijn geweest dan op hun zusters in de nabijheid van het kapittel.

Of men zich altijd bewust geweest is van het verschil tussen beide groepen zusters is onduidelijk. Op den duur zullen de verschillende bloedgroepen geen rol meer gespeeld hebben. In 1418 is er sprake van de zusters in het Oude Bagijnenhuis, terwijl men in 1420 spreekt over het Beghinenhues zonder meer. En in 1560 is Anna van Zwolle ministersche des olden cloesters binnen Oldenzaal, maar in 1565 van 't convent Sanct Agnetis.

Over de stichtingsakte van het klooster zwijgen de bronnen. Daardoor blijft de oudste geschiedenis van het klooster erg vaag. Het terrein waar zich het klooster bevindt, wordt de Hoge Woerd genoemd. Een woerd is een omheind verhoogd terrein. Het woord Hoge duidt daar eveneens op. Van oudsher maakte dit stuk grond deel uit van De Hof van Oldenzaal.

Na het aanleggen van het eerste verdedigingswerk waarschijnlijk al rond de tiende eeuw kwam dit terrein binnen de vesting te liggen. Duidelijkheid over deze datering bestaat er echter niet. Een bevestiging hiervan is er pas in 1222 wanneer Caesarius van Milendonk over Oldenzaal spreekt als "bene est firmatum ac munitum" ofwel "Goed bevestigd en voorzien van een versterking". De gracht is bij de opgraving van het Agnesklooster grotendeels teruggevonden. Als rond 1350 de stad een nieuw verdedigingsstelsel krijgt in de vorm van een grotere gracht, ontstaat de mogelijkheid de gracht op het terrein te overbouwen.

Het is de vraag of men op dit terrein een nieuw klooster gebouwd heeft of dat men de intrek genomen had in een al langer bestaand gebouw of boerderij. Bij de opgravingen zijn er op het terrein sporen van boerderijen gevonden. Een van de namen die hiermee in verband kan worden gebracht is het erf Belenink. Maar ook hier zwijgen de bronnen.

De Hof van Oldenzaal

In de *Capitulare de villis* heeft Karel de Grote

laten vastleggen hoe een koninklijke Hof ingericht moest worden. Tevens werden hierin voorschriften gegeven voor de exploitatie ervan. Een hof bestond vaak uit een boerderij met een houten of stenen toren als koningshuis. Daarnaast vond men er veelal een keukengebouw, bakhuis, stalgebouwen, schuren en een watermolen. Het geheel was gelegen binnen een omheining van gevlochten takken. Hoewel oorspronkelijk een ligging dicht bij de Plechelmus niet uitgesloten mag worden, heeft de Hof in ieder geval in het linkerdeel van de stad gelegen, dichtbij de huidige Vijfhoek.

Oldenzaal stond van oudsher onder invloed van Klooster Prüm. Het klooster had marktrecht in alle plaatsen waar het bezittingen had en tol vrijheid in het hele rijk. In 1049 verwierf Oldenzaal zelfs een superieur marktrecht. Uiterlijk in 1049, maar ook de jaren 954 of 970 worden in dit verband genoemd, is het overheidsgezag overgegaan in handen van de bisschop van Utrecht. Deze had eveneens de beschikking gekregen over het voormalige Prümse bezit ter plaatse. Na de overgang naar Utrecht waren de burgers echter nog steeds horig onder de Hof van Oldenzaal.

Om zijn macht te tonen is het niet ondenkbaar dat de bisschop van Utrecht een nieuwe hof liet bouwen in het eerder genoemde linker gedeelte van de stad. De Hooge Woerd, wat verhoogde en omheinde plaats betekent, past bij zo'n plek. De geïsoleerde ligging van het latere kloostergebouw sluit daarbij ook prima aan. Evenals bijvoorbeeld de aanwezigheid van een bakhuis dat bij de opgraving tevoorschijn is gekomen. De bouwdatum rond 1350 sluit aan bij de uitbreiding van de stad. Als bouwmeester van deze uitbreiding wordt bisschop Jan van Arkel genoemd. Nu was het juist deze Jan van Arkel, bisschop van Utrecht, die net als zijn voorgangers, de begijnen een warm hart toedroeg.

De invloed van de bisschop van Utrecht zal wellicht door de jaren heen afgenomen zijn. Maar wat doe je dan met zo'n belangrijk en imposant gebouw. Overdragen aan een derde partij zou betekenen dat die van daaruit ook

weer meer macht zal proberen te krijgen. Het meest verstandige was om het gebouw te schenken aan begijnen. Ze stonden niet alleen in een goed blaadje bij de Utrechtse bisschoppen maar vielen ook rechtstreeks onder hun gezag. En zo kon de bisschop, waarschijnlijk op afstand, toch nog enig invloed uitoefenen op het wel en wee in de stad.

Eens te meer blijken belangrijke gebouwen een lange levensduur te hebben. Dit geldt zeker voor het Agnesklooster. Want na een geschiedenis van meer dan 500 jaar is het kloostergebouw in 1870 definitief afgebroken. Of dit gebouw werkelijk gelieerd kan worden aan de Hof van Oldenzaal blijft natuurlijk de vraag. Maar het feit dat deze op geen enkele oude stadkaart van Oldenzaal voorkomt, spreekt in zijn voordeel. Wellicht brengt de in maart van dit jaar opgegraven stadspoort meer licht in de datering van de stadsuitbreiding. Dan kunnen deze gegevens met de bouw en geschiedenis van het Agnesklooster vergeleken worden. En wederom tot nieuwe inzichten leiden.

Literatuurlijst:

Jan Oude Nijhuis: Oldenzaal, van hof naar stad. Overijsselse Historische Bijdragen, 122e stuk 2007. pagina 109-121

Jan Hinke, Yvette Hoitink en Evert Ulrich (red.): Dat Coevent toe Oldenzal. De geschiedenis en de opgraving van het Agnesklooster te Oldenzaal. 2004. ISBN 9070162 94 6

Bauke Siebesma: De vrome ketters van Utrecht. Over de begijnen van Utrecht en het concilie van Vienne. Scriptie. 2019

Monumentaal conflict rond grenssteen

Gerhard Post

Strooigoed

Twente is bezaaid met stenen. Ogenschijnlijk zijn ze willekeurig uitgestrooid. Een deel echter markeert al honderden jaren een grens. Deze grensstenen zijn het onderwerp van Strooigoed.

De Hegesteen (52° 9' 46" NB, 6° 52' 12" OL) was een grenssteen tussen de marken Usselo en Buurse. Precies op de plaats waar tegenwoordig de gemeentes Enschede en Haaksbergen elkaar raken. Sinds 1985 is de steen een rijksmonument. Tot 2012 bevond de steen zich bijna onzichtbaar in de wal van een sloot. Tot zover niets uitzonderlijks.

In 2012 besluit de eigenaar zonder vergunning de sloot te dempen, de eiken erlangs te rooien en verdwijnt de steen veertig centimeter onder het maaiveld. Het geruzie tussen de gemeente Enschede en de eigenaar wordt beslecht dankzij de inzet van een mediator. In het compromis blijft alles zoals het is, alleen moet de steen omhooggehaald worden door de eigenaar voor een vergoeding van 250 euro. Dit lijkt een goede deal voor de eigenaar: allerlei regelgeving

overtreden en op de koop geld toe krijgen. Maar nee, de eigenaar voert de afspraak niet uit, waardoor de zaak uiteindelijk bij de Raad van State belandt. Deze komt tot de volgende uitspraak:

Bij besluit van 6 juli 2015 heeft het college [...] gelast de Heegesteen [...] weer boven het maaiveld te halen en op de grond in het veld te leggen.

Op de foto van 9 januari 2021 is te zien dat de steen niet op de grond in het veld ligt. Wel is het rijksmonument, als wat gras verwijderd wordt, tenminste weer zichtbaar.

In de loop der jaren zijn tientallen lastige grensstenen begraven. De eigenaar van de Hegesteen heeft de pech dat zijn steen een monument is. Applaus voor de gemeente die zijn culturele erfgoed verdedigt tot en met de Raad van State.

Nog net te zien, de Hegesteen.

Pachtboek Hof te Boekelo uit 1787 opnieuw bekeken in relatie tot de familie Van Heek

John van Zuidam
.....

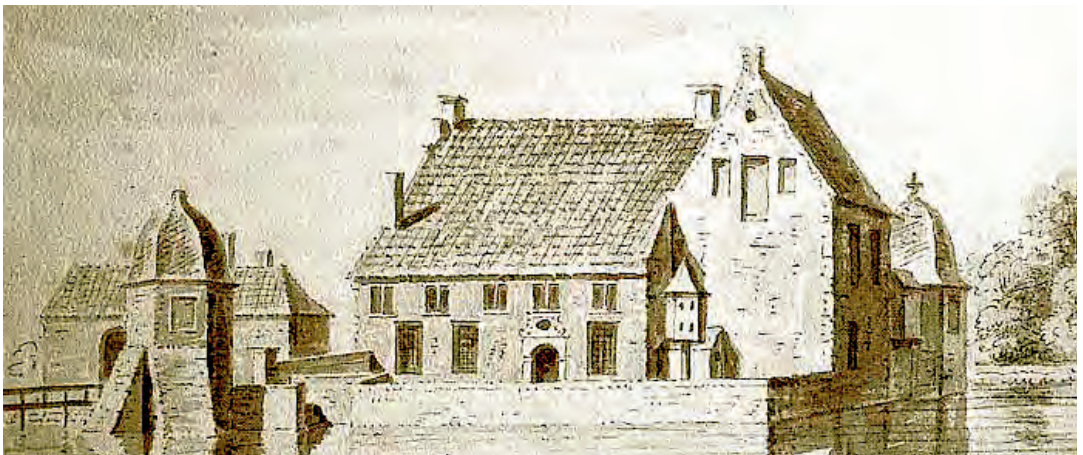
Het Hof te Boekelo is een landgoed tussen Hengelo en Boekelo. Reeds in 1972 verscheen in dit kwartaalblad een artikel over het pachtboek van de freules De Mahony, van 1780 tot 1791 de eigenaressen van dit landgoed, en wel door de toenmalige eindredacteur Joop H. Meijer. Hij belichtte daarin het reglement voor de 'herendiensten' die de pachters dienden te verrichten.[1] Mevrouw Geerdink-van der Worp besteedde vervolgens in haar driedelige artikelenreeks 'Uit het Richterambt Enschede' – over de marke Usselo in de periode 1650-1800 – aandacht aan de bewoners van de havezate en tevens aan de bijbehorende boerderijen. Ze nam daarin lijstjes op die ze had ontleend aan diverse tellingen.[2] In 2016 besteedde mevrouw Scholten-Sijsses in het tijdschrift *Twente Genealogisch* opnieuw aandacht aan de boerenerven van het Hof en kort ook aan het reglement. Het accent lag daarbij op de genealogische gegevens van de familie De Mahony.[3] Waarom dan toch deze hernieuwde aandacht voor dit pachtboek? Dat zal ik in onderstaande paragraaf uitlegen.

Aanleiding tot dit korte onderzoek

Nadat ik mijn artikel voor het *Jaarboek Twente 2021* over het grondbezit van de grootindustriële Gerrit Jan Van Heek (1837-1915) bij de redactie had ingeleverd,[4] kwam ik toevallig op het spoor van het pachtboek van het Hof te Boekelo via een artikeltje van de fotograaf Jaap de Boer in het tijdschrift *Boeke Loos*. De Boer ging daarin in op de geschiedenis van erve Menzo, ook Wesseler genoemd, gelegen aan de Beldershoekweg 250 in Boekelo, dat ooit aan het landgoed toebehoorde.[5] Deze boerderij werd omstreeks 1820 herbouwd, mede met oude bouwelementen van de voormalige havezate Het Hof die niet lang daarvoor was afgebroken. Jaap refereerde aan het pachtboek in zijn publicatie *100 jaar*

Kwinkeler/Hulscher 1803-1903 die in 2011 werd uitgebracht door de Historische Kring Boekelo-Usselo-Twekkelo.[6] Via die Kring wist ik contact te leggen met de auteur; geheel belangeloos stelde hij mij de scans van het pachtboek ter beschikking. Hij vertelde erbij dat het hem grote moeite had gekost om het te kunnen inzien op het Historisch Centrum Overijssel (HCO) in Zwolle, omdat het aanvankelijk onvindbaar was. Pas op de valreep kwam men ermee aanzetten, zodat hij de bladzijden nog net kon inscannen.

Vanwaar mijn interesse voor dat pachtboek? Welnu, de vader van de voornoemde Gerrit Jan, de Enschedese fabrikateur Helmich van Heek (1785-1847), kocht landgoed Hof te Boekelo in 1822, met de huisplaats en twee boerenwoningen van het Hof

Hof te Boekelo in 1729. Tekening door Cornelis Pronk.

Hof te Boekelo op de Hottingerkaart, ca. 1790.

te Boekelo. Deze bezittingen vielen na zijn overlijden toe aan zijn (toen 10-jarige) zoon Gerrit Jan en vormden de basis van het later sterk uitgebreide grondbezit van deze machtige textielfabrikant, die zich rond 1900 tot de top 10 van de grootgrondbezitters van Twente mocht rekenen; hij stond, ná Huis Almelo en Twickel, op nr. 3. Derhalve is dit onderzoek een aanvulling op mijn artikel in het *Jaarboek Twente*.

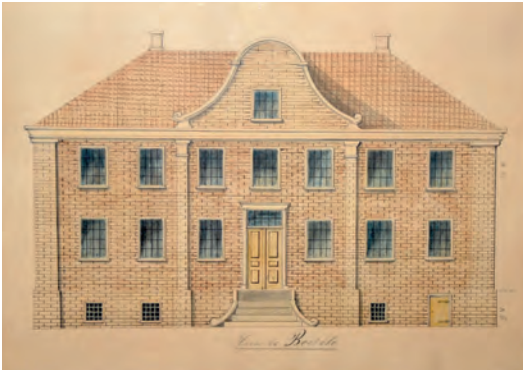
De familie De Mahony

Van ca. 1685 tot 1735 was het Hof te Boekelo in handen van de familie Van Aerssen. Zij droeg het landgoed in laatstgenoemd jaar over aan een neef: Cornelis Jacob De Mahony. Vanaf dat moment woonde deze familie, oorspronkelijk afkomstig uit Ierland, op Het Hof. Ze bezaten daarnaast ook nog voor ongeveer de helft het Huys Hengelo met landerijen. De mannen bekleedden allen een hoge rang in het leger. Uit de volkstelling van 1748 blijkt dat de heer generaal De Mahony, samen met zijn vrouw en twee dochters, toen het edelmanhuis op het Hof bewoonden en dat zoon Jeremias Arnold in het leger diende en dus elders vertoefde. Laatstgenoemde overleed kinderloos in 1780, waardoor het goed vererfde op zijn twee ongehuwde zussen Cornelia Johanna en Isabella Mechteld. Cornelia Johanna stierf evenwel al in 1787, waardoor Isabella Mechteld als enige erfgenaam overbleef. Dat zal de aanleiding zijn geweest voor het

opmaken van het pachtboek, waarin overzichten zijn opgenomen van de pachtboerderijen, de pachtsommen en de plichten die op de erven rustten – waarover straks meer.

Het adellijke huis was in 1570 gebouwd door de edelman Herman Ripperda en is waarschijnlijk tussen 1570 en 1762 nog wat uitgebreid. Tussen dat jaar en 1781 werd het gedeeltelijk gesloopt en kreeg het meer het aanzicht van een eenvoudig landhuis met slotgracht. De beide freules gebruikten het als zomerresidentie; 's winters bewoonden ze hun stadsvilla in Zwolle, waar ze deel uitmaakten van de Zwolse adel en regentencoterie. J.C. Streng schreef daarover: 'Kleine concerten werden op diverse plaatsen in de stad gegeven. Mogelijk ook in het deftige huis aan de Blijmarkt 19 dat tussen 1760 en 1791 bewoond werd door de freules Cornelia Johanna en Isabella Mechteld de Mahony. In dit huis was een ruime salon die speciaal voor muziekuitvoeringen of bijeenkomsten lijkt gemaakt.'[7]

Isabella Mechteld overleed als laatste De Mahony in 1791. In 1792 werd het landgoed verkocht en in 1818 gebeurde dat nogmaals bij onderhandse akte aan het volgende driemanschap: de landbouwer Gerhardus Kwinkeler, woonachtig op het eerdergenoemde erve Kwinkeler, Jan Dijk, burgemeester en fabrikteur te Hengelo, en Jan Gabriël Borchard Weerman, koopman in Delden. Kort daarop werd

*Hof te Boekelo als eenvoudig landhuis, ca. 1770.
Tekening eigendom Herman Cromhoff, Zeist*

het landhuis voor afbraak van de hand gedaan. In 1822 vond scheiding van de goederen plaats,

waarbij Weerman de twee genoemde boerenwoningen en het huisperceel verwierf met de daaraan verbonden rechten van havezate, jacht, visserij en collatie om een predikant in de Hervormde Kerk te Enschede te kunnen benoemen. Nog in hetzelfde jaar verkocht hij de goederen en rechten door aan Helmich van Heek, waarmee de familie Van Heek in Boekelo als grondbezitter op het toneel verscheen.

Erven op het Hof te Boekelo

In het pachtboek van De Mahony's uit 1787 worden 25 boerenerven genoemd. Het is niet mijn bedoeling ze hier allemaal uitvoerig te behandelen; ik volsta met de vermelding van enkele wetenswaardigheden.

Han van Beek, lid van de Boerderijcommissie van

Oude naam	Tegenwoordige Naam	Adres	Eigendom nazaten Van Heek + aankoop datum
Boekelo			
1. Bos Meijer	Schadde/Balk	Boekelerhofweg 35	nee
2. Bos Meijers Wönder	Meijerswönnner	Kwinkelerweg 351	ja - 1887
3. Veldmeijer	Strootman	Strootmanweg 10	ja - 1910
4. Büscher	Ten Oever	Beldershoekweg 100	nee
5. Wessel(er)	Wesselshuis/Pas	Wullenweg 55	ja - 1894
6. Dijk Lübbert	Diekboer	Boekelerhofweg 50	ja - 1854
7. Weever	Weaver	Keizerweg 28	nee
8. Weevers Wonder	Hutten	Keizerweg 20	nee
9. Wicherts Berend	Wieks	Keizerweg 40	nee
10. Keijser	Keizer	Keizerweg 25	ja - 1890 Nu niet meer
11. Sepperije	Seppert	Boekelose bleekweg 256	nee
12. Tijssink	Teesink	Teesinkweg 40	nee
13. Grefte	Grefte	Teesinklandeweg 110	nee
14. Lansink	Lansink	Lansinkweg 9	nee
15. Lansink Wönder	Klein Lansink	Lansinkweg 11	nee
16. Spiele	Spiele (Baltink)	Spieleweg 26	nee
17. Spiele (kleine)	Spielehof	Spieleweg 24	nee
18. Snuverink	Groot Snuverink	Egberinksweg 102	nee
19. Snuverink Wönder	Klein Snuverink	Hoek Lansink/Egberinksweg	afgebroken
20. Nijhuys	Niehuis	Tegenover Ganzebosweg 80	afgebroken
21. Reeker	Oude Reeker	Ganzebosweg 61	nee
Twekkelo			
22. Kuijte	Kuite	Gerinkhoekweg 19	nee
23. Lansink	Lansink	Boerstege 10	nee
24. Catteman	Kotman	Burg. Stroinkstraat 399	nee
25. Mensink	Mensink	Lutje Esweg 10	nee

Lijst van 25 pachtboerderijen in 1787 en de situatie anno 2021

de Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker (SHSEL), heeft mij ervan weten te overtuigen dat het Hof te Boekelo is ontstaan uit het erve Vogelzang, later Büscher en nu Ten Oever geheten, gelegen in een bocht aan de westkant van de Boekelerbeek. Herman Ripperda (na 1548-1623) verkreeg dit erf van zijn moeder Judith van Twicklo; de eerste vermelding dateert uit 1475. Waarschijnlijk hebben de landerijen van dit erf zich uitgestrekt van de Keizersweg tot aan de Hofdijk en zijn daar, aan de oostzijde, de ‘Keizerslanden’ aan toegevoegd, waar in een latere periode erve Keizer werd gefundeerd. Op het noordelijke deel bouwde Ripperda mogelijk een klein jachtslot, later uitgegroeid tot een havezate, zo ver mogelijk van de cultuurgronden.

De bewoners van de havezate hadden het huis met de bijbehorende erven in leen van het Huis Bronckhorst. Er is geen enkele (archeologische) aanwijzing dat er op of nabij de huisplaats van Het Hof als voorganger een boerderij heeft gestaan.[8] De Schuur en De Plaats of ‘Plas’, die in het pachtboek ontbreken, zijn waarschijnlijk ontstaan als boerenwoningen, die dienden als verblijf voor het dienstpersoneel. In boerderij ’n Plas bevindt zich nog een jachtkamer, daar ooit aangelegd door Helmich van Heek die, net als bijna alle Van Heeks, een verwoed jager was. Dat het jachtrecht verbonden was aan het Hof te Boekelo zal hebben meegespeeld bij zijn aankoop van het landgoed. Dat recht was toen weliswaar officieel allang afgeschafte, maar fungeerde in de praktijk nog steeds. De boerderij werd in 1943 flink vergroot door Helmichs kleinzoon Arnold van Heek – met behoud van het oude gebint – en in 2013 weer door *diens* kleindochter Lida Stork-Cromhoff gemoderniseerd en ingericht als groepsaccommodatie.

Het erve Teesink, ook te vinden in het pachtboek, nam een bijzondere positie in, want was een onderleen van Het Stif Vreden. Henny van Heek (1864-1930), zoon van G.J. van Heek, kocht ca. 1897 niet de boerderij, maar wel het Teesinkbos en maakte er een landgoed van met jachthuis, waar hij zich in 1923 permanent vestigde, na in twee fasen het te hebben verbouwd tot zomer- en uiteindelijk landhuis. In de jaren zestig is het huis afgebroken en het landgoed verkaveld. Een deel van het Teesinkbos is jaarlijks nog in gebruik bij de Military Boekelo.

Erve ’n Plas nabij de huisplaats van de voormalige havezate. Foto: Landschap Overijssel

Interessant zijn ook de namen van de erven Bosmeijer en Veldmeijer. Meiers waren beheerders of rentmeesters van een landgoed. Bij afwezigheid van de grootgrondbezitter droegen zij zorg voor het beheer, een ordelijk verloop van de ‘herendiensten’ en voor de afdracht – al dan niet in natura – van pachtsommen en eventuele tienden. Het blijft vooralsnog gissen of er twee meiers op het landgoed waren aangesteld. Het erve Bosmeijer lag net ten zuiden van de havezate nabij een oud bos en de Veldmeijer, nu Strootman geheten, wat meer zuidwestelijk aan de rand van nog onontgonnen heidevelden, die zich ver uitstrekten richting Beckum. Of er sprake is geweest van een taakverdeling tussen de twee meiers, namelijk het beheer van het bos respectievelijk de woeste grond, is evenzeer onduidelijk. Ten slotte: *wönder* of *wönnner* waren ‘lijftochtwoningen’: kleine boerderijtjes, bestemd voor de ouders als oudedagvoorziening of voor ongetrouwde familieleden (*eumkes*), dan wel landarbeiders, die meehielpen op het hoofdterf. De meeste boerderijen op Hof te Boekelo werden rond 1800 aangekocht door de pachters zelf, terwijl een vijftal in de tweede helft van de 19de eeuw en de laatste in 1910 in het bezit kwam van de familie Van Heek. Momenteel wordt Landgoed Het Hof te Boekelo beheerd door de familie Stork-Cromhoff.

De familie Van Heek

Algemeen wordt aangenomen dat de Van Heeks oorspronkelijk uit het Westfaalse dorp Heek aan de Dinkel afkomstig zijn. Waarschijnlijk hebben zij om godsdienstredenen de wijk genomen naar Twente. Wanneer precies is niet helder, maar begin 17de eeuw treffen we in het stadje Delden een familie aan die zich aanvankelijk Laurensz noemde, maar zich later met de naam Van Heek

toode. Ze bezaten in Delden een brouwerij en herbergen, en daarnaast dreven ze handel. Ten tijde van de opmetingen van de eerste kadastrale kaart omstreeks 1832 oefenden de hier wonende Van Heeks de volgende beroepen uit: brouwer, herbergier, koopman, koperslager, landbouwer, postmeester en winkelier. Ze behoorden tot de kring der notabelen waaruit burgemeesters werden gerekruteerd. In Stad en Ambt Delden bezaten ze rond 1830 al grond: zeven daar woonachtige Van Heeks hadden in die tijd samen zo'n 138 ha grond in bezit.[9] Daarbij sprong postmeester Helmich van Heek er bovenuit met ca. 65 ha.

Diens kleinzoon Hendrik Jan van Heek (1759-1809) was eveneens succesvol: in 1778 verhuisde deze van Delden naar Enschede om daar te huwen met Engelbertha Lasonder (1755-1799), de enige erfgename van het Lasonder-vermogen, verworven

Erve Diekboer. Foto: Archief Van Heek-van Hoorn, Enschede

door inkomsten uit de linnenrederij. Hendrik Jan werd de stamvader van de Enschedese Van Heek-tak. Met financiële ondersteuning van zijn schoonvader trad hij in diens voetsporen en legde hij in 1780 de Van Heeksbleek ten westen van Enschede aan, nabij erve Het Wageler. In hetzelfde jaar 1780 werd hij burgemeester van de stad, tot 1803. Vanaf 1795 ging de fabrikier zich tevens richten op de productie van (half)katoenen stoffen in kleine werkplaatsen. Zijn zonen Gerrit Jan (1780-1851) en Helmich (1785-1847) zetten het textielbedrijf voort onder de naam H.J. van Heek & Zonen.

De laatstgenoemde, Helmich van Heek, was degene die in 1822 de huisplaats en twee boerenwoningen voor het personeel (de 'Plaats' en de

'Schoor') van de eerder afgebroken havezate Hof te Boekelo aankocht met de daaraan verbonden rechten. Volgens Gevers en Mensema in hun boek *De havezaten in Twente en hun bewoners* (2004) trachtte Helmich daarmee 'niet alleen het maatschappelijk aanzien dat hij reeds bezat te consolideren, maar ook dat vleugje mee te geven van een dynastiek aanzien, verbonden met een adellijk huis. Tevens legde de aankoop van dit goed – bij zijn overlijden in 1847 ruim 23 ha omvattend[10] – de grondslag voor het grootgrondbezit van de Van Heeks. Dit bezit zou door aankopen in de loop van de 19de eeuw aanzienlijk worden uitgebreid.[11]

Uit de akte van boedelscheiding van juni 1847[12] blijkt dat Helmich zijn grondbezit flink had uitgebreid tot meer dan 172 ha. Zijn jongste zoon Gerrit Jan ontving bij zijn overlijden hiervan in eerste instantie ruim 64 ha, wat later nog werd aangevuld met onroerend goed uit de erfenissen van diverse andere familieleden en door aankopen gedurende de 19de en het begin van de 20ste eeuw, zodat deze fabrikant rond 1900 met meer dan 1.000 ha – we zagen het eerder – in de top drie van grootgrondbezitters in Twente belandde.[13] Terug naar vader Helmich van Heek. Het zwaartepunt van diens grondbezit lag aan weerszijden van de straatweg van Enschede naar Hengelo.[14] Aan de rechterkant, gezien vanuit Enschede, erve Het

De Enschedese fabrikier Helmich van Heek (1785-1847). Verblijfplaats portret onbekend

Wageler met landerijen: bijna 21 ha met aansluitend de Van Heeksbleek (8,5 ha). Aan diezelfde straatweg was hij eigenaar van dertig arbeiderswoningen, in de volksmond 'de Lange Huizen' genoemd. Uitgestrekte heidevelden aan de linkerkant, tot aan de grens met de marke Tweekelo van bijna 19 ha. Hierop verzezen de woonwijken Rigtersbleek en Tweekelerveld. Daarnaast bezat hij in Hengelo zo'n 14 ha bouw- en weiland en heide, een grutterij (ca. 4 ha) en nog drie woningen. Erve en goed 'Klein Roerink' in de buurschap Buurse (bijna 23 ha), in De Lutte het boerenplaatsje 'Het Schaapshuis' (12 ha), op de Hooge Boekel enkele grote stukken heide (bij elkaar zo'n 16,5 ha), een boerenplaatsje in de buurschap Lonneker (ca. 4 ha) en in Losser de 'Grevennaat' (ca. 4,5 ha). Laatstelijk verspreid liggende percelen heide, bouw- en weiland in de Eschmarke, Glanerbrug, Haaksbergen en Oldenzaal, inclusief een woning in die stad, een huis met spinnerij in de stad Delden (ca. 3 are) en maar liefst elf woningen in de stad Enschede.

De 'Groote Enscheder Tiende'

Uit de publicaties van de werkgroep boerderijonderzoek in Twente van de Oudheidkamer Twente was mij al gebleken dat leden van de familie Van Heek in 1820 de tiendrechten hadden gekocht van een aantal boerderijen in Boekelo, Tweekelo en Usselo. Alleen werd niet aangegeven om welke personen het precies ging. Pas door het testament en de akte van boedelscheiding van Helmich van Heek kwam aan het licht dat *hij* en zijn broer Gerrit Jan sr. (1788-1851) die tienden hadden overgenomen – oorspronkelijk aan de erven opgelegd door de Proosdij van Deventer. In 1820 waren die al lang niet meer in handen van die instelling, want reeds in 1591 – tijdens de Tachtigjarige Oorlog – koos Deventer de Staatse zijde. In 1663 werden de geestelijke goederen definitief geconfisqueerd door de Staten van Overijssel en verdeeld tussen de Ridderschap en Steden. Proosdij en kapittel van Oldenzaal werden toegewezen aan de Ridderschap, en het stadsbestuur van Deventer kreeg de zeggenschap over de goederen van het Deventer kapittel.[15] In de kern dienden tienden als kerkelijke belasting voor het onderhoud van gebouwen en geestelijkheid. Later, vooral na de Reformatie, verwaterde dat en kwam het tiendrecht ook in

seculiere handen. De tienden die de broers Van Heek overkochten, waren slop-, garf- en bloedtienden. De sloptiende werd op de deel onder een opening in de zolder (slop) geleverd en was een vaste hoeveelheid van de oogst. Met de garftiende werd een vast percentage van de oogst afgedragen, en die kon naar gelang de opbrengst sterk wisselen. De bloedtiende sloeg op de afdracht van levende have: dieren zoals (pluim)vee. In de tijd van de gebroeders Van Heek werden sommige tienden al in geld uitbetaald, alhoewel de meeste toch nog in natura. De tiendrechten liepen op hun einde, waren in de Franse Tijd al afgeschaft, maar onder Willem I weer in ere hersteld. Rond 1850 waren ze vrijwel door iedere boer afgekocht. Het is opmerkelijk dat de Deventer tiende werd geheven over erven ten zuiden van Enschede, terwijl de erven ten noorden van Enschede de tienden aan het Oldenzaalse kapittel moesten afdragen. Of het zuidelijk deel van de parochie Enschede ooit heeft toebehoord aan de bisschop van Münster en pas later (ca. 1100) in handen kwam van de bisschop van Utrecht, net als het noordelijke deel, is vooralsnog niet bewezen.[16]

De tienden waren in het begin van de 19de eeuw veelal in handen van Deventer regenten, zoals bijvoorbeeld de familie Fockink. De pachters op de boerderijen moesten voor de afdracht van de tienden zekerheid stellen en daarbij traden de Van Heeks meermalen op als borg. Toen het Deventer stadsbestuur in 1820 besloot de 'Groote Enscheder Tiende' te gelde te maken, zaten beide fabrikteurs dicht bij het vuur. Ze mijnden de tienden bij de veiling af op f 16.500,-. Het omvatte 44 erven, waarvan 11 in Boekelo/Usselo, 17 in Tweekelo, 15 in Haaksbergen en 1 in Hengelo (Woolde: Het Lansink).

Tot besluit

Van oudsher bestond er een nauwe band tussen de inwoners van de acht landstadjes in Twente en het platteland. Dat kwam onder meer tot uitdrukking in het beleggen in erven en landerijen door de linnenreders, fabrikteurs en later fabrikanten – overigens nooit meer dan enkele procenten van het totale vermogen. Cato Elderink voert in haar boek *Twënterlaand en Leu en Lèven*[17] de eerste Enschedese Doopsgezinde linnenreder Berent Paschen (1600-1670) ten tonele, die in de 17de

eeuw al volop op het platteland boerderijen en grond aankocht en verkocht. Ze besluit het hoofdstuk over deze ‘vroeg’ linnenhandelaar dan ook als volgt: “Tot op onze dagen hechten de Twentse fabrikanten, gelijk hun voorvader Berent groote waarde aan het bezit van boeren-erven” En ze illustreert deze bewering met een oud gezegde: ‘Et Laand, doar geet ow ruter en peerd oaverhen, meer metnemmen könt ze et nig!’ Deze oude wijsheid zal in ouden tijd, vooral tijdens de Munstersche oorlogen, zijn opgedaan.’

* *Mijn welgemeende dank gaat uit naar Marlies Enklaar, nazaat van Helmich en Gerrit Jan van Heek, die mij terzijde stond bij het schrijven van dit artikel. Zij heeft mij tevens voorzien van foto's, o.a. uit het Archief Van Heek-van Hoorn, en ervoor gezorgd dat ik via haar neef Herman Cromhoff uit Zeist een kopie kreeg van een vrij onbekende tekening van het Hof te Boekelo als eenvoudig landhuis. Deze is afkomstig uit de nalatenschap van zijn overgrootvader Bernard Gerhard Cromhoff (1837-1898), door hem verworven in 1883. Ook Han van Beek uit Tweekelo, lid van de Boerderijcommissie van de SHSEL, moet hier worden genoemd: geheel belangeloos heeft hij mij voorzien van relevante informatie over de in de tekst genoemde boerderijen, waarvoor dank.*

Noten

- 1 J.J.H. Meijer, ‘Het pachtboek van de Hof te Boekelo’, *’t Inschrien* (1972), nr. 3, p. 33-35.
- 2 E.C. Geerdink-van der Worp, *De marke Usselo van 1650-1800. Uit het Richterambt Enschede*, dl. 3 (1993), p. 53-70. Lijsten van de aan de Hof te Boekelo toebehorende boerderijen uit 1682 (verkoop), 50ste Penning 1745, 50ste Penning 1782, Pachtboek 1787 en Usseler Markeboek.
- 3 M. Scholten-Sijjes, ‘Pachtboek van de Boeren Erven onder ’t Hoff Boekelo’, in: *Twente Genealogisch* (2016), nr. 3, p. 35-37.
- 4 J. van Zuidam, ‘“Laand nemp krieg noch braand!” Gerrit Jan van Heek als grootgrondbezitter’, in: *Jaarboek Twente 2021*, p. 138-155.
- 5 J.J. de Boer, ‘Erve Menzo of Erve Wesseler’, *Boeke Loos* (juni 2019), p.53.
- 6 De Kwinkeler is een oude herenboerderij in het centrum van Boekelo.
- 7 J.C. Spreng, *Het is thans zeer briljant. Aspecten van het Zwolse culturele leven tijdens de overgang van ancien régime naar moderne tijd* (Hilversum 1999), p. 71.
- 8 E-mailwisseling met Han van Beek, d.d. 24-07-2020, 09-04-2021 en 17-05-2021.
- 9 Het betreft hier Helmich van Heek (postmeester) 65 ha, Hendrik Jan van Heek (winkelier) 38 ha, Herbertus van Heek (brouwer) 23 ha, de erven Berend van Heek (koperslager) 5 ha, Hermanus van Heek (landbouwer) 4 ha, Jan Hendrik van Heek (koopman) 2 ha en Jan Hendrik van Heek (herbergier in Markelo) 1 ha.
- 10 Testament Helmich van Heek, opgemaakt door notaris J.D. Jordaen te Haaksbergen op 24 februari 1847. Archief Twentse Textiefamilies, Zonnebeek, Enschede.
- 11 A.J. Gevers en A.J. Mensema, *De havezaten in Twente en hun bewoners* (Zwolle 2004), 215-223, citaat op p. 221.
- 12 Akte van scheiding en verdeling der nalatenschappen van Helmich van Heek Hendrik-Jansz (1785-1847), opgemaakt door notaris J.D. Jordaen te Haaksbergen op 30 juni 1847. Archief Twentse Textiefamilies, Zonnebeek, Enschede.
- 13 van Zuidam, 2021. Zie noot 4.
- 14 Akte van scheiding en verdeling uit 1847. Zie noot 12.
- 15 H. Olink, ‘De Deventer tiende in Zuidtrents perspectief’, *’t Inschrien* 25 (1993), nr. 1, p. 11-17 en nr. 2, p. 25-28. De onroerende goederen in de binnenstad, zoals de Bisschopshof, werden afgebroken of kregen een andere bestemming. Gelukkig bleef het Proosdijhuis gespaard, hoewel het in de loop der eeuwen vele malen is verbouwd in verband met nieuwe functies. Het is inmiddels gerestaureerd en aangemerkt als het oudste stenen huis van Nederland (uit ca. 1130).
- 16 H. Hagens, ‘Liudger, Lohn en Enschede’, *’t Inschrien* 7 (1975), nr. 4, p. 54-58; J.J.H. Meijer, ‘Enschede: 650 jaar stad’, *’t Inschrien* 7 (1975), nr. 4, p. 49-53.
- 17 C. Elderink, *Twënterlaand en Leu en Lèven* (Enschede 1937, herdruk Hengelo 1976), hoofdstuk XXIV, p. 475-493.

Pastoor J. Geerdink (1803 – 1879)

Pionier van de Twentse geschiedbeoefening

Geert Bekkering en Jan Hinke

Zijn standaardwerk 'Eenige bijdragen tot de geschiedenis van het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twenthe ...' (1895) wordt dankbaar geraadpleegd, maar ook 'terzijde geschoven' als zijnde gedateerd. Zelf heeft hij de publicatie ervan niet meer meegemaakt. Die volgde pas 16 jaar na zijn dood, door toedoen van zijn toegewijde priesterneef Egbertus. In 1978 bleek er nog voldoende animo te zijn voor een (aangevulde en geannoteerde) heruitgave van deze allereerste 'geschiedenis van Twente'.

Geerdink schreef vanuit de motivatie de lotgevallen van de voorgaande r.-k. generaties te moeten vastleggen: zowel hun langdurige onderdrukking, als ook de (geïdealiseerde?) grootsheid in de tijd daarvoor. Als zodanig was hij ook een kind van zijn tijd, de katholieke emancipatie en de Romantiek.

Een duizendjarig boerenerf

Johannes (Jan) Geerdink werd op 30 december 1803 geboren op het aloude erve Geerdink aan de zuidkant (Beekzijde) van Vasse. Hij had een zes jaar oudere broer Egbertus Albertus die ook priester werd, en nog een broer, die de vader zou worden van priesterneef Egbertus, en twee zussen, van wie er één de grootmoeder zou worden van deken Scholten van Oldenzaal (1913-1939). Binnen de clergé van het aartsbisdom Utrecht waren de drie priesters Geerdink met hun historische belangstelling een bekend trio.

Tubberger Herman Schaepman was een goede bekende van ze. Die dichter-politicus en medepriester maakte bij gelegenheid van het zilveren priesterfeest van Egbertus in 1883 het gedicht 'Een duizendjarig boerenerf', waardoor sindsdien de geboortegrond van de Geerdinks een enigszins mythische dimensie heeft gekregen. In werkelijkheid gaat de geschiedenis van het erve terug tot ongeveer 1100 en is de boerderij rond 1870 op last van Egbertus, toentertijd pastoor te Vianen, door een Utrechtse architect geheel herbouwd en gemoderniseerd. Het huidige opvallende, niet streekeigen uiterlijk doet echter zeker geen afbreuk aan de bijzondere sfeer die de gehele entourage nog steeds omgeeft. Het geslacht Geerdink is rond 1900 in mannelijke linie uitgestorven. Een dochter trouwde met een Johannink. Sindsdien heet de boerderij Geerdink Johannink.

Afgeknipte zegels

Jan Geerdinks belangstelling voor geschiedenis had hij niet van vreemden. Generaties voor hem

Erve Geerdink Johannink, achterzijde.

hadden een familiechroniek bijgehouden en een huisarchief opgebouwd. Op een onbewaakt moment heeft Jan als jongen van ongeveer tien jaar doosjes met zegels van oude akten afgesneden. Het ging hem om de fraaie kleine doosjes, bekende hij kort voor zijn overlijden in een brief aan zijn neef Egbertus, zoals te lezen staat in de inleiding op zijn standaardwerk "Eenige Bijdragen". Hij doet het daarin voorkomen alsof zijn historische arbeid zou zijn voortgekomen uit een schuldgevoel over wat hij in zijn kindertijd in het huisarchief had aangericht. Hij zou de schade hebben proberen te vergoeden door het gehavende familiearchief te ordenen en er een soort 'geslachtsregister' mee samen te stellen. Hoe dit ook zij, we mogen hier uit opmaken dat, net als bij velen, ook bij pastoor Geerdink de historische belangstelling is ontstaan langs de weg van de genealogie.

Kerkelijke carrière

Vooralsnog kwam de historie op de tweede plaats. Hij werd priester en studeerde te Meppen en 's-Heerenberg, in een periode dat een priesteropleiding op Nederlands grondgebied nog gevoelig lag. Hij was een vlotte leerling en werd nog voor zijn 24e verjaardag tot priester gewijd in de Dom van Münster. In datzelfde jaar 1826 werd hij kapelaan te Ootmarsum. Vijf jaar later werd hij kapelaan in De Lutte om vanaf 1837 pastoor van die plaats te worden. Daar zou hij ruim 30 jaar lang pastoor blijven. In 1868, op 65-jarige leeftijd, ging hij met emeritaat en verhuisde naar Ootmarsum. Daar vond hij pas echt de tijd om zijn levenslang verzamelde gegevens op schrift te stellen. Hij overleed op 31 januari 1879 en werd begraven in De Lutte. Zijn graf is echter verdwenen als gevolg van allerlei reconstructies van kerk en kerkhof. Alleen een gezamenlijk priestergraf en een gedenksteen op het kerkhof herinneren er aan dat hij van 1831 tot 1868 hier pastoraal actief was. En er is een Pastoor Geerdinkstraat.

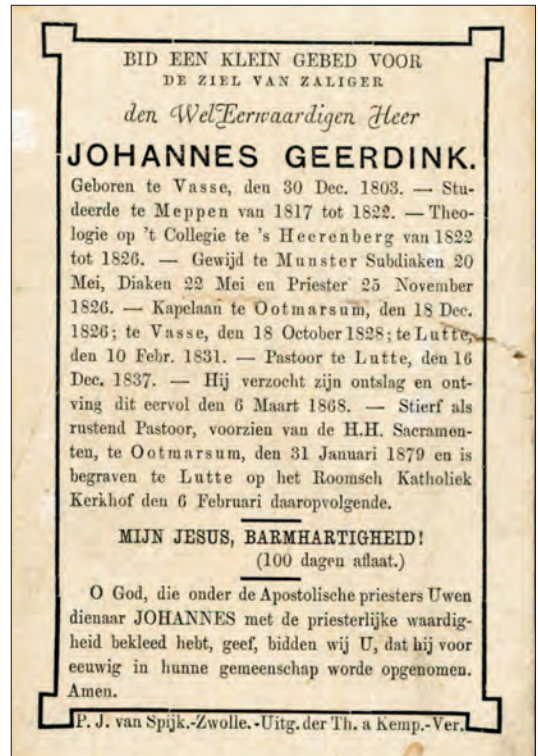
Geerdink en De Lutte

Hoe moeten we ons het leven van deze 'curé de campagne' voorstellen? Als iemand die als pastoor weinig te doen had en dus alle tijd voor zijn liefhebberij, het historisch onderzoek? Dat viel nog wel mee (of tegen, zo u wilt). Om te beginnen had De Lutte in 1831, precies in het jaar dat hij er als kapelaan begon, een nieuwe kerk gekregen, een zgn. Waterstaatskerk, die een in 1786 gebouwde 'schuurkerk' verving. Er was dus werk aan de winkel om met name het interieur verder aan te kleden. In die zin was hij ook nog lange tijd enigszins een bouwpastoor.

In zijn 'Eenige Bijdragen' kunnen we lezen dat hij in ieder geval zorgde voor een nieuw orgel en twee extra altaren. Dat hij nog lange tijd met de verfraaiing van zijn kerk bezig was, blijkt wel uit het feit dat in 1850 14 nieuwe kruiswegstaties plechtig werden ingezegend.

Een ander punt van aandacht was een eigen 'processiepark'. Vanuit De Lutte bestond de gewoonte om naar Stadtlohn ter bedevaart te gaan. Maar volgens pastoor Geerdink gebeurde dat met 'weinig vrucht en aandacht'. Als zoveel pastoors was hij beducht voor de gevaarlijke kanten van groepsbedevaarten naar verre oorden. Van-

daar dat hij rond 1840 een stuk grond in de buurt van De Lutte aankocht. Hij liet het als bos aanplanten, met drie kapellen erin. Zo konden de processies op eigen grond worden gehouden en kon hij het processie-verbod op de openbare weg omzeilen. Om de autoriteiten op de kast te

Bidprentje pastoor Geerdink.

jagen, schrok hij niet terug voor 'paapsche stoutigheden' en liet hij zijn processies gepaard gaan met kanongebulder. Het 7 hectare grote 'kerkebos' bestaat nog altijd.

Bezoek van Dom Pitra

Een collega priester-historicus uit het aartsbisdom, J.H. Hillhorst, schrijft drie jaar voor het overlijden van Geerdink, dat deze zich al "sedert een halve eeuw" wijdt aan de studie der kerkelijke geschiedenis, "vooral van Twente". Dat is dus al vanaf zijn priesterwijding in 1826. Dat hij ondanks zijn betrekkelijk drukke werkzaamheden als pastoor toch ook al in zijn beginjaren actief is geweest met geschiedbeoefening, mogen we ook opmaken uit het bezoek van Dom Pitra aan zijn pastorie in De Lutte in september 1847.

Jean-Baptiste-François Pitra (1812-1889) was een Franse benedictijn en een van de meest erudiete kerkhistorici van de 19e eeuw. Later zou hij nog kardinaal worden en bibliothecaris van het Vaticaan. Nu maakte hij een soort studie- en inventarisatiereis door het Duits-Nederlandse grensgebied en hij zou pastoor Geerdink zeker niet hebben opgezocht als hij niet gehoord had dat deze een “belangrijk geschiedvorderer” was, zoals hij hem later noemde. Samen bezochten ze de pastoriezolder van de Plechelmuskerk in Oldenzaal waar “drie manden met perkamenten, oude boeken en incunabelen” stonden. Uiteraard had Geerdink deze manden al eens doorgenomen, maar we mogen aannemen dat Pitra hem nu een stuk wijzer maakte. Dit moet voor de pastoor een grote stimulans geweest zijn om verder onderzoek te doen. Dom Pitra’s reiservaringen zouden uiteindelijk resulteren in de publicatie *La Hollande Catholique* (1850). Daarin refereert hij met eerbied aan zijn Twentse gastheer als ‘pasteur-archiviste’ („Conservez ce nom avec respect”).

Kroniek van de Lutte

We mogen aannemen dat midden jaren veertig de historie steeds belangrijker werd voor de pastoor en hij er ook meer tijd voor kreeg. Dat blijkt ook wel hieruit dat hij in 1845 begonnen is met wat hij noemde zijn ‘Jaarlijksche Aanteekeningen over Gemeente en Kerk te Lutte’. Hij heeft dit ‘dagboek’, waarin hij ook terug ging naar de oudste geschiedenis van De Lutte, volgehouden tot 1875. In 1945 werd de tekst ervan, ingeleid door de karmeliet pater Vincentius van Wijk, door de Oldenzaalse Oudheidkamer in boekvorm uitgegeven onder de titel: *Kroniek van De Lutte (800-1875)*, 149 p. In 1979 volgde een herdruk bij *Uitgeverij Smit van 1876* en ook daarna is het nog een keer uitgegeven door historische vereniging *De Dree Marken*, maar ook die editie is inmiddels uitverkocht.

Ook in zijn *Kroniek* blijft hij de pastoor. Bij voorbeeld wanneer hij beschrijft met hoeveel moeite de aanleg van de spoorlijn Almelo - Ibbenbüren gepaard ging ter hoogte van de 111 trapjes/treedjes van de Koppelboer(berg). “*Den 3en Mei [1863] is men aan de spoorbaan*

begonnen waaraan 300 meest vreemde arbeiders werkten. Het vereischte veel zorg om de goede zeden te handhaven”.

Drie manden vol oude boeken

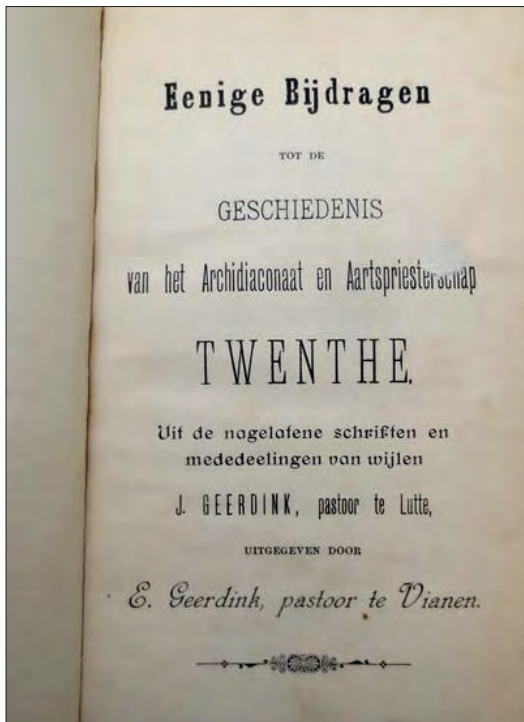
Wat bevond zich in die “drie manden met perkamenten, oude boeken en incunabelen”, die rond 1850 op de pastoriezolder van de Plechelmus stonden? Het moeten de archivalia en het boekenbezit van het Plechelmuskapittel geweest zijn, althans wat er nog van over was. Zij vormden voor Geerdink de belangrijkste bronnen voor zijn historische onderzoekingen,

Kroniek van De Lutte. Herdruk uit 1979.

omdat hij zich er terdege van bewust was dat het Plechelmuskapittel het belangrijkste kerkelijke centrum van Twente was geweest. Na het bezoek van Pitra was hij er nog meer van overtuigd geraakt.

De boeken en archieven van het kapittel waren in de Reformatietijd in veiligheid gebracht in het net over de grens gelegen klooster De Glaan. In de Franse tijd waren ze weer teruggekeerd naar

Titelpagina van de eerste druk van 'Eenige bijdragen ...' uit 1895.

Oldenzaal en in drie manden op zolder geparkeerd. Geerdink mocht deze boeken raadplegen en zelfs mee naar huis nemen.

Behalve over dit bronnenmateriaal van het Oldenzaalse kapittel, zijn kernmateriaal, verwierf Geerdink in de loop der jaren ook talloze andere documenten. Of, zoals hij zelf schreef in een brief van 7 februari 1877: "Handschriften bij duizend; een maal wierde mij een molenzak vol toegezonden. Ook van wel gezinde predikanten, uit geseculariseerde Kloosterbibliotheken (die eruit (welmenend) gestolen waren)."

Na zijn overlijden erfde neef Egbertus zijn bibliotheek, geschiedkundige aantekeningen en verzameling handschriften. Het merendeel ervan is via soms merkwaardige omwegen uiteindelijk als onderdeel van de Rijssenburg-collectie terecht gekomen in Het Utrechts Archief (HUA), maar er is ook het een en ander zoek geraakt.

Katholieke emancipatie

In 1796 werd tijdens de Bataafse Republiek de vrijheid van godsdienst afgekondigd (en vast-

gelegd in de grondwet van 1798). Maar het zou nog tot 1853 duren, voordat de kerkelijke hiërarchie volledig werd hersteld, d.w.z. de katholieken hun eigen kerkorganisatie (met bisschoppen) volledig konden 'uitrollen'. De 19e eeuw werd zo voor de katholieken een periode van steeds toenemende emancipatie. Daarmee ging gepaard een oplevende belangstelling voor het katholieke verleden, nog versterkt door de Romantiek. Alles wat Geerdink schreef en verzamelde, is uiteindelijk voortgekomen uit deze combinatie van historische belangstelling en engagement met de 'herwonnen vrijheid' van zijn geloofsgenoten. Hij verdiepte zich in de Middeleeuwen (toen Twente kerkelijk een Archidiaconaat vormde), de tijd van de Reformatie (toen Twente noodgedwongen de missie-structuur van een Aartsdiakonaat kreeg) en de tegenstellingen tussen de verschillende geloofsrichtingen. Met name de achtergestelde positie van de katholieken in Twente sinds de 16e eeuw zat hem hoog. "Men moet wel in aanmerking nemen, dat ik niet voor de geleerde wereld geschreven heb, maar voor Twente, vooral welke vervolging onze voorouders doorgestaan hebben", schreef hij in 1876, mede om zijn gebrekkige bronvermelding te verklaren.

Netwerk

Hij stond daarin niet alleen. Zijn broer Egbertus Albertus (1797-1867), pastoor te Delden, was eveneens een "liefhebber van antiquiteiten". Verder had hij een geregeld contact met een jongere generatie, waartoe behoorden zijn neef Egbertus Geerdink (1835-1916), pastoor te Vianen, diens collega-pastoor te Jutphaas, G.W. van Heukelum, en 'de Doctor' Herman Schaepman.

Binnen deze kring van familie, collegae en vrienden werden - typisch voor de Romantiek - vele laatmiddeleeuwse kerkelijke oudheden verzameld, zoals kunstvoorwerpen en archivalia die de Reformatie overleefd hadden.

G.W. van Heukelum, de eerste directeur van het Aartsbisschoppelijk Museum (nu Catharijnenconvent), vergezelde vaak, toen hij nog kapelaan van de Catharinakathedraal was,

A.I. Schaepman (wijbisschop, en vanaf 1868 aartsbisschop) op zijn vormselreizen in het aartsbisdom. Na afloop van zo'n vormselplechtigheid, struinde Van Heukelum de zolders en

kasten van sacristieën en pastorieën af op zoek naar ‘oudheden.’ Het merendeel van dit soort collecties van deze pastoors is uiteindelijk in het museum Catharijneconvent in Utrecht terecht gekomen.

Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht

Een belangrijk project waar pastoor Geerdink in zijn latere jaren bij betrokken was, samen met collega priesters van het aartsbisdom, was het opzetten van het *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht (AAU)*. Deze serie jaarboeken startte in 1875 (met de jaargang 1874) en heeft gelopen tot 1958. Zij wordt thans voortgezet onder de naam *Trajecta*. De opzet was om in de vorm van artikelen bronmateriaal te presenteren dat uiteindelijk als basis zou kunnen dienen voor een gedegen publicatie over de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. De serie opende in 1875 met een artikel van Geerdink over Sendgerichten. De manier waarop hij geïntroduceerd wordt, laat zien dat hij beschouwd werd als de *primus inter pares* en de *éminence grise* van de medewerkers aan dit Archief.

In zijn laatste vijf levensjaren leverde hij een drietal bijdragen aan het AAU: – Geerdink, J. (1874) *De oude Sendgerichten in Twente*. AAU (1), p. 1-18; – Geerdink, J. & G. Hilhorst (1876-1878) *De fundatore ac patrono ecclesiae collegiatae Aldensalensis ac de reliquiis ejusdem*. AAU (3), 417-467; (4), 171-230 en 436-452; (5), 153-164 (een transcriptie en vertaling van de Acta Rovenii uit 1616); – Geerdink, J. (1879) *Ootmarsum geciteerd voor het Veemgericht te Neijerstad*. AAU, 7, p. 233-238 (betreft het Veemgericht te Nijerstad in Zuderland (Keulsch Zoerland). Hieraan kan worden toegevoegd: – Geerdink, E. (1887) *Calendarium et Necrologium Ecclesiae S. Plechelmi in Oldenzalia*. AAU (15), pp. 128-212 en 337-396. Dit betreft het kalendergedeelte van het Memorieboek van het St. Plechelmuskapittel, een van aantekeningen voorziene Latijnse transcriptie door pastoor Egbertus Geerdink op basis van uitgebreid voorwerk van zijn in 1879 overleden oom.

Kritiek op zijn publicaties en zijn weerwoord

Maar als we over Geerdinks werk praten,

hebben we het bijna altijd over zijn *‘Eenige Bijdragen’*.

Dit omvangrijke werk over de geschiedenis van Twente, de eerste in haar soort, is sinds de verschijning voortdurend gebruikt en geciteerd. Maar het heeft ook een schaduwzijde. Een belangrijke grief is dat het meestal niet duidelijk is van welke bronnen Geerdink gebruik maakte. In 1978 is het werk herdrukt en heeft uitgeverij Smit van 1876 pogingen gedaan een aantal onvolkomenheden te ondervangen. Pastoor B. Meijer (Borne 1909 - Lattrop 1970, archivaris van het aartsbisdom Utrecht, rector en pastoor) had in zijn exemplaar van Geerdinks *‘Eenige Bijdragen’* een groot aantal kritische aantekeningen geplaatst. Deze zijn door J.M.M. Heijmerinkx verzameld en hebben een plaats gekregen in deze fotografische herdruk Hengelo, 1978. Ook is aan deze editie een index toegevoegd, opgesteld door Jaap Grootenboer op basis van voorwerk van pater Ludger Thien: Geerdink, J.: *Eenige bijdragen tot de Geschiedenis van het Archidiaconaat en Aartspriesterschap Twenthe en Calendarium St.Plechelmi te Oldenzaal - herdruk + index - Hengelo 1978*. 679 p. De eerste druk van 1895 telde 535 pagina's.

De kritiek op het ontbreken van zijn bronnen is

Grafsteen kerkhof De Lutte.

niet nieuw. Geerdink zelf was zich er ook al van bewust. In brieven van 5 januari 1876 en 7 februari 1877 aan zijn neef Egbertus, dus vóór de publicatie van zijn standaardwerk, schrijft J. Geerdink o.a.: *‘Onmogelijk was (...), ieder H:S te citeren, wegen de menigvuldigen, die mij geleend wierden, maar nam er korte aanmerking uit’*. *‘Lindeborn zal U nooit zijn bronnen aanwijzen, dito Stolberg, Kertz, Wagenaar, en Bilderdijk etc; ...’*. *‘Hoe is het*

Erve Geerdink Johannink, voorzijde.

mogelijk, dat een verstandig mensch verlangen kan op ieder mededeeling de bron aan te wijzen, zoo als ik onder Motto: Veritas simplex. – Kan dit niet uit den weg geruimd worden, zoo als Wagenaar doet, die in de Voorrede zijne bronnen opgeeft. In die Voorrede kwam uiteindelijk o.a. te staan: *“Dit durf ik zeggen: ik heb niets dan waarheid gezocht en hoop niemand in zijn eer of goeden naam te kort te doen, mocht ik het onbewust gedaan hebben, ik vraag God en ieder vergiffenis’.* *“Gemis aan boeken, geen toegang tot een voldoende bibliotheek en drukke werkkring mogen mij eenigszins verschoonen”,* zou Knuiif hem later nog verder citeren in zijn *In memoriam E. Geerdink (VMORG, 1917).*

Dingeldein wees diverse keren op foute data bij Geerdink. Ook nieuwe transcripties door professor Bartelink leggen vele onnauwkeurigheden bloot. Volgens Guus Goorhuis is inmiddels wel duidelijk dat Geerdink ‘systematisch onnauwkeurig’ is geweest met namen en jaartallen.

Kritiek van Hattink en Stroink

Maar er kwam nog verdergaande kritiek, en wel op de eenzijdigheid van Geerdink, zijn wel erg roomse bril waardoor hij alles bezag. Die kritiek kwam bij voorbeeld van Hattink en Stroink, maar ook bovengenoemde pastoor Meijer was niet mals in zijn ‘aantekeningen’.

In het *De Lutte*-nummer van de *Twentse Post* (november 1968) haalt Johan Gigengack

streekhistoricus L. A. Stroink aan, die hem er op had gewezen (blijkbaar in een persoonlijk onderhoud), dat de roomsen in de jaren van Spaanse overheersing zich ten opzichte van andere gezindten evenmin verdraagzaam hadden getoond. Ook is zijn kritiek dat pastoor Geerdink geen gewag maakte van de grote schade, die door de Münsterse oorlog (1672-74) op het platteland werd aangericht, noch van de versterking van de geldeconomie.

R.E. Hattink komt in zijn *‘Om en in Tubbergen’* (1900) o.a. te spreken over het Geerdinkserve. In dat verband citeert hij het hierboven ook al genoemde gedicht van Schaepman, met name waar hij refereert aan zoon J. Geerdink:

*Stil werkzaam, nimmer rustend
Van hoogen ernst beziel,
Verzaam'lend wat de moker
Der tijden heeft vernield,
Herbouwend wat verdwenen,
Begraven scheen in 't stof,
Opdat weer zou herleven
Der Roomsche kerke lof.*

En ofschoon dit laatste wel wat al te veel op den voorgrond treedt in de "Bijdragen tot" ... , heeft zijn arbeid toch een rijke bron van gegevens geleverd voor dien beoefenaar van Twenthe's geschiedenis, die ze met oordeel des onderscheids weet te gebruiken.

Met deze laatste opmerking heeft Hattink heel mooi omschreven hoe wij het – hoe dan ook

bewonderenswaardige - werk van Geerdink dienen te benaderen, met oordeel des onderscheids.

Met dank aan Guus Goorhuis en de historische vereniging De Dree Marken.

Bronnen en literatuur

- Privé-correspondentie van pastoor Geerdink, berustend bij drs. Th. Eijssink te Arnhem.
- Guus Goorhuis: Pastoor Geerdink, Plechelmus en het kapittelarchief, in: Plechelmus. Zijn kerk, liturgie en kapittel te Oldenzaal, red. Guus Goorhuis en Jan Oude Nijhuis, Walburg Pers, 2005, pp. 201-219
- Pastoor Geerdink. Een onderzoeker van bovenregionaal belang. In: Canon van Losser <https://www.canonvannederland.nl/nl/overijssel/twente/losser/pastoor-geerdink->
- W.T. Kroese: Drie zonen van een duizendjarig boerenerf te Vasse, in: Jaarboek Twente 19 (1980), p. 92-106
- J. ter Haar: Het erve Geerdink te Vasse en zijn bewoners, in: Jaarboekje Historische Kring Vasse, Mander, Hezingen, jrg. 18 (1999), p. 35 e.v.
- Jos Hövels: Erve Geerdink in Utrechtse stijl. In: LANDGOED. Twente, landgoed van Nederland. jaaruitgave 2015. p. 88 e.v.
- Tonnie Bekke, artikelen in 't Luitke, Dorpsblad voor De Lutte
- Jan Olde Kalter: Kerkebos (niet gepubliceerd artikel)

Hoe verhouden Van der Capellen, Papekop en Weleveld zich tot elkaar?

Jan Hinke en Geert Bekkering

In het vorige nummer van 't Inschrien (2021-2) komt in het artikel over Jaap Grootenboer op p. 6 de volgende passage voor: *'In de 18e eeuw woonde er een zekere Van der Capellen tot Papekop op Weleveld. Hij kocht het huis van Carel Otto Schele. Van der Capellen trouwde met een Van Ittersum. Dat was rond 1783'*. Deze gegevens ontleenden wij aan de website www.marcellettero.nl. Ze stonden in eerste instantie in een artikel in TCTubantia van 25 oktober 2011 over de vondst van een zegelring op Weleveld, eveneens van de hand van Marcel Lettero.

Eric Kwint, directeur Stichting Weleveld, wees ons er op, dat dit niet kan kloppen. Weleveld is nooit in bezit geweest van een Van der Capellen. Zie in dit verband het standaardwerk over Weleveld van Jet Spits, waaraan Jaap Grootenboer overigens heeft meegewerkt

(Jet Spits, Och ewig is so lang. Zeven eeuwen Weleveld. Landgoed, havezate en bewoners, Zutphen, Walburg Pers, 2003).
 Marcel Lettero verklaarde desgevraagd: *Dit is te lang geleden. Ik laat meestal verhalen nalezen voor publicatie zeker met dit soort details. Waarschijnlijk heeft Jaap hier een fout gemaakt. Hij zou me hierover hebben benaderd als het fout in de krant zou komen.*
 Kwint vermoedt dat de oplossing van het probleem gezocht moet worden in de richting van de Huizen Venebrugge of Keppel, waarmee de bewoners van Weleveld ook banden hadden.

Wie kan hier voor (meer) helderheid zorgen?

De kruiswegstaties van L.J. Bruna

Frits van Riel

De aanleiding voor dit artikel over de kruiswegstaties, die de Enschedese kunstschilder L.J. Bruna voor kerken in Twente schilderde, was een mededeling van een lid van de Oudheidkamer Twente uit Tubbergen. Binnen een aantal jaren zou de St. Pancratiuskerk in Langeveen een andere bestemming krijgen. Daarin bevindt zich een kruisweg van Bruna, een van de twee die nog in Twente hangt. Aan het begin van deze eeuw mocht ik die fotograferen. Vanzelfsprekend ben ik geïnteresseerd in een goede bestemming voor dit Twents cultureel erfgoed.

Lijdensweg

Traditioneel is de kruisweg een voorbereiding op het christelijk Paasfeest, een verbeelding van de 'lijdensweg' (via dolorosa) van Jezus van het paleis van Pontius Pilatus tot en met de graflegging. De gelovige kan zich in gebed bezinnen op de belangrijkste gebeurtenissen van deze weg aan de hand van staties (Latijn voor *statio*: halte). Sinds de vijftiende eeuw is het ook een rooms-katholieke godsdienstoefening. Het aantal van veertien staties en de afbeeldingen daarop werden in de achttiende eeuw door Rome vastgesteld.

Op Goede Vrijdag is er een processie in de kerk, waarbij er een Kruisweg wordt gebeden. De priester, vergezeld van twee misdienaren en eventueel door de gelovigen gevolgd, spreekt bij elke statie luid de bijbehorende liturgische gebeden uit. De staties moesten zodanig worden vervaardigd en opgehangen, dat de eerste aandacht van de gelovigen niet van het altaar wordt afgeleid. Ze moeten zich niet opdringen. De afbeelding moest zich bepalen tot de personen, die voor elke statie nodig zijn om het hoofdmoment weer te geven. In 1850 werd vanuit Rome opgelegd dat iedere katholieke kerk een kruisweg moest bezitten. {1, 2}

Deken Van Coeverden

We kunnen slechts gissen hoe zijn eerste opdracht tot stand kwam. Bruna en zijn vrouw verhuisden binnen Enschede naar de Langestraat, waar ze op de hoek van de Rigtersgang schuin tegenover de St. Jacobuskerk gingen wonen. [3] De gemeente Enschede boekstaafde nog geen verhuizingen binnen de gemeente. Sinds 1837 was Henricus Gregorius van Coeverden pastoor van die kerk en vanaf de nieuwe indeling van Twente in 1853 ook de

eerste deken van Oldenzaal. [4] De pastoor zal Bruna en zijn werk hebben gekend. Bruna was hervormd, maar er was in Twente geen andere schilder. Onbekend is wat hij als voorbeeld gebruikte. In zijn tijd op de Academie in Antwerpen kan hij inspiratie hebben opgedaan in de vlakbij gelegen Minderbroederskerk. Daar hingen al grote religieuze werken van Rubens en Van Dyck.

Zijn eerste kruisweg vervaardigde Bruna al in 1850. Die was bestemd voor de St. Pancratius Waterstaatskerk in Geesteren en werd op 18 februari 1851 gewijd. [5, 6]

Net als zijn latere voor andere kerken in Twente gemaakte versies behoren zij tot de vroege in Nederland. De staties (100 x 100 cm) verhuisden in 1926 naar de huidige kerk en zitten nog in hun originele Waterstaatslijsten. Onder elke

Pancratiuskerk Geesteren, zesde statie.

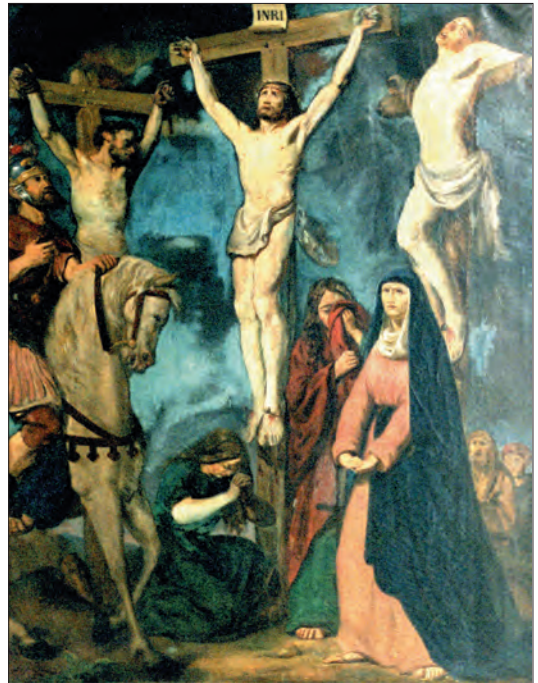
statie staat met grote letters wat is afgebeeld. Vergeleken met zijn latere valt de kleur rood op. Bij de zesde statie, 'Veronica droogt het aangezicht van Jezus af met een witte linnen doek, waarop zich terstond Zijn Gelaat afteken', komt dat van Jezus zelf daar niet geheel mee overeen. De soldaten rechts lijken te klein. Compositie en verhoudingen waren niet Bruna's sterkste kanten. De twaalfde statie verbeeldt de stervende Jezus aan het Kruis op Golgotha omstreeks het negende uur met aan weerszijden van Hem een misdadiger. Van de vrouwen, Maria van Magdala, Maria van Klópas en Maria, de moeder van Jezus, ziet de middelste er weinig vrouwelijk uit.[7]

De tweede kruisweg voltooide Bruna in 1851 voor de St. Jacobuskerk in Enschede.[8] Met de rest van de kerk ging die bij de stadsbrand van 1862 verloren. In 1852 kwam de kruisweg voor de St. Lambertus Waterstaatskerk in Hengelo gereed. Nadat in 1890 de huidige basiliek gereed kwam, werd in 1909 een nieuwe kruisweg aangebracht.[9] Van de oude is alleen de twaalfde statie (130 x 100 cm) over. Die vond organist Alphons Gaalman in 1958 op de zolder van de sacristie.[10] Wat er met de overige dertien gebeurde, weet niemand meer. Later ontfermde pastoor Huisman van de St. Blasiusparochie in Delden zich over die twaalfde en hing het schilderij in de pastorie. Bij zijn vertrek naar Goor bood hij het Museum Hengelo aan, dat het echter niet aanschafte. Of het nog bestaat is mij onbekend. Opvallend is de verduisterde lucht van Sienna blauw, de beter gelukte middelste Maria en de betere compositie.

Weerselo

De volgende kruisweg voltooide Bruna in 1855 voor de St. Remigius Waterstaatskerk in Weerselo. Pastoor Henricus Booret droeg Bruna al in 1851 op de patroonheilige af te beelden.[11] De staties (130 x 95 cm) zijn vergelijkbaar met die uit 1852. Ze hingen er tot begin jaren '60 van de vorige eeuw. Toen werd de kerk vervangen door de huidige en de kruisweg van Bruna door een moderne.[12] Wijlen emeritus-pastoor Scholten van de St. Nicolaasparochie in Denekamp vertelde dat de kruisweg van Bruna naar Oirschot in Noord-Brabant was verhuisd. Een groot deel van het interieur van de St. Petrus'

Bandenkerk was in 1944 vernietigd. Tot mijn bezoek was onbekend wie schuil ging achter het monogram L.J.B. Er staan meer personen en gebouwen op dan op de andere versies. Misschien was de parochie in Weerselo rijker. Op de zesde statie is het Gelaat van Jezus op de doek van Veronica bijna lachend afgebeeld. Bij de soldaat op de voorgrond rechts lijkt zijn hoofd in verhouding tot zijn romp en benen te klein (zie afbeelding p.24). De om de kleding van Jezus dobbelende soldaten horen eigenlijk bij de tiende statie. De drie vrouwen bevinden zich nu op de achtergrond. Het paard links is te klein voor de overste over honderd. Bruna kon geen paarden schilderen. Bij sommige staties heeft hij misschien hulp van een andere schilder gehad. Wellicht zijn kennis Bartus Peteri. De kwaliteit is wisselend.

Lambertuskerk Hengelo, twaalfde statie.

Langeveen

De derde compleet bewaarde kruisweg voltooide Bruna in 1856 voor het oude Waterstaatskerkje in Lattrop, gewijd aan de H.H. Simon en Judas. Begin jaren '20 van de vorige eeuw werd dit kerkje gesloopt en de kruisweg opgeslagen. De huidige kruisbasiliek werd vanaf 1925 gebouwd en kreeg in 1937 kruiswegstaties van

mozaïek. [13] De oude kruisweg verhuisde naar de St. Pancratiuskerk in Langeveen en hangt daar nog steeds. De staties (80 x60 cm) zijn de kleinste van Bruna. Ze zijn in wat lichtere tinten dan die in Oirschot. Op de zesde statie staan minder personen en Bruna maakte het zich makkelijker door de achterkant van de doek te tonen (zie afbeelding voorkant). De twaalfde statie is vergelijkbaar, maar het paard is nu zwart en lijkt nog kleiner.

Petruskerk Oirschot, zesde statie.

Wijlen pastoor Scholten meldde ook dat in zijn tijd in Denekamp op de zolder van de sacristie kruiswegstaties waren aangetroffen. Toen hij ging kijken waren ze echter al verdwenen. In Tubantia werd ooit gesuggereerd dat Bruna ook een schilderij voor die kerk had geschilderd. In de in 1855 opgemaakte inventaris van de kerk wordt een op doek geschilderde kruisweg vermeld. Geen naam van de schilder.[14] Het is mogelijk dat de journalist in Denekamp de klok had horen luiden. Ook is mogelijk dat Bruna eveneens voor die kerk een kruisweg schilderde - de bewijzen ontbreken.

Bronnen

1. Wikipedia – Kruisweg (religie).
2. Bibliotheek voormalige Stichting Kerkelijk Kunstbezit in Nederland (SKKN) te Utrecht, L. Verwilt – Kruisweg, liturgie, kunst. Uitgave: Abdij Keizersberg, Leuven 1929.
3. H. ter Weele H.zn. – Enschede van Voorheen en Thans, een beschrijving van Enschede van vóór de brand tot 1922/23. Uitgave: Van der Loeff, Enschede 1930.
4. Het Utrechts Archief te Utrecht, toegang 449 Plaatsingslijst van het archief van het Aartsbisdom Utrecht 1853-1967: inv. nr.1352 Register houdende gegevens over pastoors, dekens en rectoren 1831-1911.
5. De documentatie van de St. Pancratiusparochie bij de voormalige SKKN te Utrecht.
6. De Stichting Heemkunde Geesteren. Met dank.
7. Bibliotheek voormalige SKKN, Miek Janssen – Jan Toorop's Kruisweg-Staties, St. Bernulphuskerk. Uitgave: L.J. Veen, Amsterdam 1922.
8. L.A. Stroink – Stad en Land van Twente, blz.444. Uitgave: Witkam, Enschede 1962.
9. Een mededeling van Herman van den Berg, lid van het bestuur van de parochie De Goede Herder in Hengelo en hierin verantwoordelijk voor de gebouwen. Hij putte uit het boek van J.N. Hinke, B.J. Mettinkhof, H. Reijnders – Van schuurkerk tot basiliek 200 jaar Sint Lambertusparochie (1803-2003) tegen de achtergrond van 650 jaar kerkelijk leven in Hengelo. Uitgave: Broekhuis, Hengelo 2003.
10. Ballade van Oom Bruna's oudste platen-camera, een artikel in Tubantia van 11 januari 1964.
11. Op het spoor terug naar de schilder L.J. Bruna, een artikel in Tubantia van 18 mei 1977.
12. Door wijlen de Enschedese amateur historicus J.W. Wiefker, oud-inwoner van Weerselo, verzamelde gegevens. Hij deed onderzoek naar de geschiedenis van de St. Remigiusparochie.
13. De website van Heemkunde Lattrop-Breklenkamp, Coen Hamers – 1000 Jaar parochie Lattrop, en de heer Harry Smienk uit Lattrop.
14. Het Utrechts Archief te Utrecht, toegang 449 Plaatsingslijst van het archief van het Aartsbisdom Utrecht 1853-1967: inv. nr. 916 Correspondentie met de parochies, Denekamp H. Nicolaas 1854-1949.

Groeiende belangstelling cultureel erfgoed Twente

Nieuws van Patrick uit
Oudheidkamer Twente

Beste lezers,

Voor u ligt 't *Inschrien* en voor de tweede keer op rij een tekst van de voorzitter van de Vereniging Oudheidkamer Twente. Het gaat vast en zeker niet altijd lukken, maar ik probeer van nu elke keer een tekst voor 't *Inschrien* aan te leveren. Als bestuur hebben we ons voorgenomen om meer met onze leden te communiceren en 't *Inschrien* is één van de middelen die we daarvoor willen inzetten.

Daarnaast zijn we bezig om onze elektronische nieuwsbrief, de website en de diverse kanalen van de social media meer te gebruiken. In het kader daarvan hebben we een werkgroep media gevormd die inmiddels voortvarend van start is gegaan. Ik ben overigens elke keer weer aangenaam verrast over de inzet en energie die leden in onze vereniging willen investeren. Fantastisch.

Bestuur

Begin dit jaar hebben enkele bestuursleden te kennen gegeven als bestuurslid te willen stoppen. Naar aanleiding daarvan zijn we op zoek gegaan naar kandidaten. In totaal hebben zich vijf personen gemeld. Een mooie score. Momenteel zijn we als bestuur bezig met de selectie en de verwachting is dat we u tijdens de eerstvolgende Algemene Ledenvergadering (ALV) een voorstel kunnen doen. Ik heb het gevoel dat de belangstelling voor cultureel erfgoed in Twente aan het groeien is. Dit beperkt zich niet alleen tot 50-plussers, maar ook jongeren zijn meer en meer geïnteresseerd. Jongeren geven aan meer te willen weten over de ontwikkeling van Twente zoals we het nu kennen. Maar ook waar komt mijn familie vandaan en hoe hebben ze geleefd. Om die verhalen te kunnen vertellen is onderzoek en documenteren belangrijk. Ruim 200 jaar geleden heeft Jan Willem Racer uit Oldenzaal zich hierin bijzonder verdienstelijk gemaakt.

Jan Willem Racer

Racer kwam op voor de boeren, zij die door machthebbers werden klemgezet. Zoals dat toen was. Hij zette zich in voor de afschaffing van

drostendiensten, een uit de middeleeuwen stammend instituut dat boeren in Overijssel verplichtte om tweemaal in het jaar hand-enspandiensten te verrichten voor de drost. Er is sinds die tijd gelukkig veel veranderd. De boeren komen tegenwoordig voor zich zelf op en laten zich horen. En toch blijven ook nu mensen nodig die op het juiste moment opstaan, op de juiste plek, de juiste dingen zeggen en opkomen voor hun medemens. Ook in Twente vinden we het belangrijk mensen samen te brengen en te houden in een samenleving waarin iedereen mee kan doen. In onze regio bestaat een cultuur van actieve participatie en een belangrijke mate van onderling vertrouwen.

Racer was niet alleen verdediger van de belangen van de minderbedeelden. Zoals hiervoor al opgemerkt hechtte Racer eveneens waarde aan de zorgvuldige vastlegging van historisch relevante documenten en beelden. Een waarde die mij persoonlijk ook na aan het hart gaat. Historie leert ons hoe we in het nu met onze uitdagingen kunnen omgaan. Zo verbinden we het verleden via het heden met de toekomst. De verhalen van Twente zijn de moeite waard om opgetekend en verteld te blijven worden. Zoals JW Racer dat ook deed. Als vereniging Oudheidkamer Twente willen we daar een bijdrage aan blijven leveren. Dat kan echter alleen als we daartoe ook de mogelijkheden hebben.

Extra bijdrage

Daarom wil ik u nogmaals vragen om indien mogelijk de Oudheidkamer Twente een extra financiële bijdrage te geven. We zijn voor bijna honderd procent afhankelijk van het lidmaatschapsgeld en een extra bijdrage van u stelt ons in staat om onze rol als "bewaker" van het cultureel erfgoed van Twente te blijven vervullen. Ons bankrekeningnummer is NL41 RABO 0129576379. Alvast hartelijk dank. Blijf gezond en good goan.

Patrick Welman, voorzitter vereniging
Oudheidkamer Twente

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

Tuindorp 't Lansink in Hengelo opnieuw bezongen, de patriciërs Palthe duiken op als bestuurders, predikanten en fabrikanten. Leesvoer in overvloed. Van spreukjes en oude foto's tot een onderwijzerszoon die verstrikt raakte in het web van fantast Weinreb.

Rijn van Welij: Palthe Kroniek – Bestuurders, predikanten en fabrikanten

Oldenzaal: Stichting Oldenzaalse musea, 2021 | ISBN: 9789 0811 4556 5 | 151 pag. | € 39,95
Familiekroniek van het oude patriciërs geslacht Palthe, die een boeiend inkijkje biedt in zeven eeuwen Twentse geschiedenis. Van middeleeuwse devotie en oorlogen tot het stichten van een fabriek en het besturen van de eerste auto's en vliegtuigen.

Ronald Wilfried Jansen: Fotografie in Enschede 1840 – 1910

Hoogeveen: RWJ Publishing, 2021 | ISBN: 9789 4904 8245 9 | 726 pag. | €74,00
Waarom vestigden fotografen zich in Enschede? Wie was de fotograaf? Wanneer verbleef hij in Enschede? Wat waren zijn (overige) beroepen? Wat vernemen we uit bronnen over hun werkzaamheden? Wat fotografeerden ze? Op deze en vele andere vragen geeft historicus, auteur en fotograaf Jansen een antwoord in dit boek, dat een overzicht geeft van de ontwikkeling van de fotografie in Enschede 1840-1910.

Robin Pater: Zenschede: karakterschets van een stad in 99 haiku's

Uitgever: De Walvisch, 2020 | ISBN: 9789 0817 8843 4 | 134 pag. | € 8,00
Vier seizoenen lang bezocht de auteur 99 markante plekken in de stad. Bij iedere plek schreef hij een haiku: een drieregelig miniatuurgedichtje van altijd 17 lettergrepen, met een kwinkslag of dubbele bodem. "Die schrijfvorm is als een woordfotootje van alledaagse herkenbare scenes".

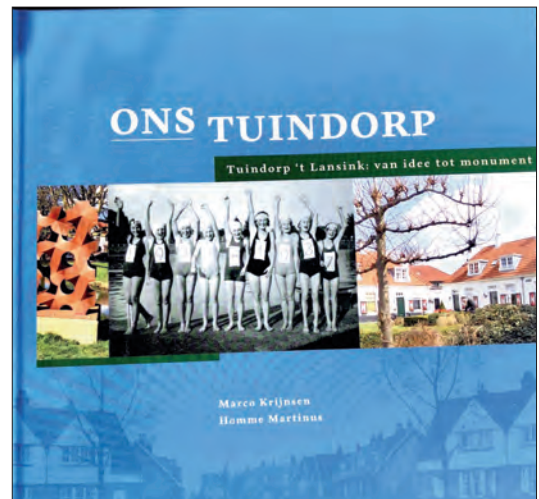
Willem Bulter: Lonneker oorlogsverhalen extra

Stichting Historische Sociëteit Enschede-Lonneker, 2021 | ISBN: 9789081354776 | 66 pag. | € 4,95
Het boek 'Lonneker Oorlogsverhalen' geschreven

door Willem Bulter beleefd inmiddels zijn 3e druk. De auteur kreeg na het verschijnen van zijn boek een aantal nieuwe verhalen te horen, waarvan nu een apart boekje is gemaakt met veel afbeeldingen.

Marco Krijnsen en Homme Martinus: Ons Tuindorp: Tuindorp 't Lansink

Hengelo: Uitgeverij Rogeko, 2021 | ISBN: 9789 4640 2861 4 | 144 pag. | € 25,00
Het boek beschrijft de lange weg 'van idee tot monument'. De schrijvers hebben onder meer de bijzondere geschiedenis van enkele woningen en hun bewoners, het Tuindorpbad, buurthuis 't Lansink en hotel-restaurant 't Lansink in kaart gebracht. Tuindorp 't Lansink is in opdracht van Stork grotendeels ontworpen door de architecten Karel Muller en Anton Beudt, die beiden in de wijk woonden.

Jo Niks: De geschiedenis van de marke Hasselo

Hengelo: Elbertinck, 2020 | ISBN: 9789 0856 9027 6 | 99 pag. | € 24,95 | herdruk
Na veertien jaar is er op veler verzoek een herdruk verschenen van dit boek met verhalen over de boerderijen en de school in deze marke.

Mariët Blokhuis en Remko Meddeler (red.): Oorlog in Oldenzaal. Verhalen uit 1940-1945
 Enschede, Geen Blad voor de Mond, 2021 | € 17,95

Dit boek bundelt het eerder verschenen fictieve kinderverhaal over oorlogskind Gerrit met 16 waargebeurde Oldenzaalse oorlogsverhalen. 'Oorlog in Oldenzaal' borduurt voort op een magazine, dat werd gemaakt ter gelegenheid van 75 jaar bevrijding en dat huis-aan-huis werd verspreid. In dit hardcover-boek zijn niet alleen alle verhalen uit dit magazine opgenomen, maar ook veel nieuw (beeld)materiaal.

Ben Siemerink: Het Landhuis

Denekamp: Heinink Media, 2020 | ISBN 9789 4916 4032 2 | 96 pag.

Jubileumboek naar aanleiding van het 125-jarig bestaan en het het verkrijgen van het predicaat "Hofleverancier" van familiehotel Het Landhuis ofwel "De Broodkont" in Oldenzaal.

Regina Grütter: Hendrik Gerard Kotte, Tubbergse pseudo-jonkheer in het verzetsbedrog van Friedrich Weinreb

Historische Kring Vasse Mander Hezinge, Stichting Heemkunde Geesteren, Stichting Heemkunde Tubbergen, 2021 | ISBN: 9097883012254 | 84 pag. | € 15,-

Beschrijft hoe Friedrich Weinreb in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog Tubbergen naar Hendrik Kotte voor zijn karretje spande door hem de rol te laten spelen van 'pseudo-jonkheer Six'. Dit is Kotte uiteindelijk noodlottig geworden. Hij stierf in Dachau. Met een inleiding van Martin Paus.

Marianne Kwekkeboom: De geschiedenis van het erf Kraesgenberg

Losser, 2021

Op basis van oude akten en familiepapieren beschrijft huidige bewoonster Marianne Kwekkeboom zo veel mogelijk aspecten van de geschiedenis van dit oude gewaarde erf (reeds genoemd in 1475).

Jos Knippers: Denekamp toen, Denekamp nu

Denekamp: Stichting Heemkunde Denekamp, 2021 | ISBN: 9789 0800 7230 5 | 144 pag. | € 10,00
Dit werk omvat 72 artikelen van Jos Knippers (82)

die eerder afzonderlijk verschenen zijn in het kwartaalblad 't Onderschoer. In die serie bracht Knippers veel verdwenen gebouwen en herinneringen aan bijna elke straathoek van Denekamp in beeld. De gebundelde artikelen vormen nu een interessante weergave van hoe Denekamp in de loop der jaren is veranderd.

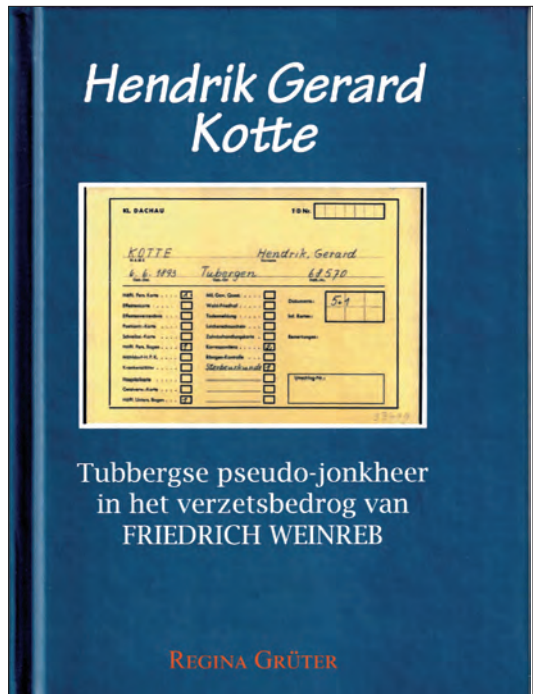
Geert Christenhusz: Goa, stoa en verwonner oe Oldenzaal, Mélange-Literair, 2020 | ISBN: 9789 0831 0120 0 | 96 pag. | € 14,95

Met deze bundel brengt musicus en theatermaker Geert Christenhusz een ode aan zijn geboortestreek. Veertig gedichten in de streektaal voeren de lezer langs bijzondere plekken in Twente. „Lej bint en blywt nen Tukker, woaj' ôk bint of woaj' ôk doot.”

Jos Eertink: De getekende schone - een stadsdichterschap in roerige tijden

Uitgave in eigen beheer, 2021 | ISBN: 9789 0903 4157 6 | 76 pag. | €12,50

Een terugblik op twee jaar stadsdichterschap in Enschede (2019-2021), met klimaatprotesten, de coronapandemie, etc. Naast alle stadsgedichten, bevat De Getekende Schone foto's van Cyril Wermers en Tessa Wiegerinck

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherf van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherf af als zomaar een scherf. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

*Vereniging Oudheidkamer
Twente*

